

LITTERATUR

UTAN UPPDRAG I BERLIN — I ANGELÄGNA ÄRENDEN I ÖSTER

Av fil. lic. jur. kand. BIRGER SVEDENBORG

Litteraturen kring Andra världskriget har på senaste tiden berikats med några bidrag både från svenskt och utländskt håll, som dels äro av intresse för det nazistiska Tysklands historia, dels kasta ett obarmhärtigt ljus över Sovjetunionens expansionsmetoder i Östeuropa. Dr Sven Hedin, som otvivelaktigt hade större förutsättningar än de flesta svenskar att komma i förtrolig kontakt med Tredje rikets spetsar, har framträtt med en memoirskildring, och från tysk sida föreligger en skildring av kriget i öster, vilken röjer en allvarlig strävan till självrannsakan. Ett kanske ännu större intresse erbjuda dock de nedan behandlade böcker, vilka skildra Rumäniens och Polens öden under och efter kriget. Med full tydlighet framträder här hur den dragkamp mellan öst och väst, som i så hög grad kommit att präglade utvecklingen efter 1945, började medan västmakterna kämpade för att nedslå nazismen och hur Sovjetunionens mål redan då var att tränga så långt västerut som möjligt. Samtidigt blottas västmakternas, särskilt Amerikas, beklagliga missstag i fråga om samarbetspolitiken med Ryssland och följderna av att de i motsats till sin östliga allierade ännu trodde på avtalens helgd.

Dr Sven Hedin har under titeln »*Utan uppdrag i Berlin*» (Fahlcrantz & Gumaelius Stockholm 1949) publicerat en bok, som dels redogör för de politiska samtal han under kriget hade med Tredje rikets ledande män, dels behandlar hans förbindelser med sina förläggare i Leipzig och Gotha. Över sina samtal förde Hedin utförliga anteckningar, och det är dessa som ligga till grund för hans bok, som härigenom delvis får karaktären av dokumentsamling. Det är detta som ger den ett bestående historiskt värde. Å andra sidan inbjuda vissa av Hedins omdömen och värderingar lätt till kritik, och detta har också i hög grad blivit fallet. Man har framhållit, att hans bok skulle erbjudit större intresse om den publicerats 1944 i stället för 1949. I förordet framhåller emellertid Hedin att han velat framlägga sin skildring av händelserna så som han uppfattade dem då de tilldrogo sig; han har även velat begränsa sig till rent individuella intryck. Söker man oberoende av personlig inställning bedöma hans bok från denna utgångspunkt, är det svårt att bestrida att den har åtskilligt att ge.

Som framgår av titeln, företog Hedin sina resor till Tyskland helt och hållet på eget initiativ. Vad som drev honom härtill var oron för Sveriges och Finlands läge under de första krigsåren. Känslomässigt

befann sig Hedin utan tvivel i ett svårt läge under denna tid. Å ena sidan stod hans gamla tyska sympatier, å den andra måste han som ärlig svensk patriot fråga sig vad Sveriges öde skulle bli i händelse av en tysk seger, som då syntes sannolik. Det var Hedins avsikt att åt Sveriges land och folk söka bevara så mycket som möjligt av dess självständighet och egenart. Det framgår av Hedins framställning att Tredje rikets ledande män voro obenägna att avge några bindande försäkringar med avseende å Sveriges ställning i ett nyordnat Europa före krigets slut. Vid hans sista samtal med Hitler 5 december 1940 försäkrade dock Führern uttryckligen att Tyskland ej hade för avsikt att göra minsta intrång å Sveriges frihet och nationella egenart. Hedin drar ej ett ögonblick uppriktigheten av denna Hitlers utfästelse i tvivelsmål. Detta är ej det enda tillfälle då han okritiskt annammar uttalanden av Tredje rikets mäktige. Han trodde uppenbarligen vad han ville tro. Man spårar hos Hedin knappast någon allvarlig strävan att genomtränga den officiella tyska propagandans rökridåer.

Det minst sympatiska draget i Hedins bok är hans känslolöshet inför det lidande den nazistiska politiken bragte över Europa. Här intresserar främst hans reaktion inför Norges öde. Hedin accepterar den tyska tesen att ockupationen av Norge var nödvändig ur militär synpunkt; å andra sidan måste det räknas honom till förtjänst att han reagerade mot vissa sidor av den tyska framfarten i Norge. Hedins ansträngningar gingo främst ut på att rädda dödsdömda norska patrioter. Den tyske diplomaten Ulrich v. Hassell, som bekant avrättad för delaktighet i kuppödet mot Hitler 20 juli 1944, träffade Hedin vid en middag på svenska legationen i Berlin 10 juni 1942 och skriver härom i sin dagbok »Vom andern Deutschland» (Zürich 1946), att Hedin kommit till Tyskland i den naiva tron att han skulle kunna uträtta något mot grymheterna i Norge. Men uppenbarligen har Hedin haft ett visst gehör på högsta ort i Berlin, ty hans aktioner till norr-männens förmån blevo ej helt resultatlösa. Det är tänkbart att det var genom hans inskridande som Ribbentrop avstod från sin i december 1940 uttalade avsikt att låta avveckla den norska legationen i Stockholm. Hedin vill dock ej tillskriva sig ensam förtjänsten av att denna fick stanna i Sverige hela kriget.

Till slut förtjänar det framhållas att den bild Hedin tecknar av nazismens ledande män ej saknar intresse, om den också ej ger något väsentligt nytt. Man fäster sig vid hans kritiska inställning till Ribbentrop, vilken han betecknar som ej vuxen sin post i en världshistorisk brytningstid. Ribbentrop røjde särskilt en förvånansvärd okunighet i fråga om Sveriges historiska förbindelser med Finland. Enligt Hedin hade det för Tyskland varit lyckligare om statssekreteraren friherre v. Weizsäcker fått bekläda utrikesministerposten. Weizsäcker dömdes nyligen av en allierad domstol till flerårigt fängelsestraff, en dom som emellertid kritiserats ej blott på omdömesgillt neutralt schweiziskt håll utan även på amerikanskt.

Erich Kern är en ung österrikisk journalist, vilken som medlem av Waffen-SS deltog i kriget på östfronten 1941—1945, som han skildrat i

Litteratur

»*Den stora hasarden*» (Fahlerantz & Gumaelius Stockholm 1949). Vid berättelsens början våren 1941 befinner sig förf. i Grekland, och han deltog sedan i den stora tyska frammarschen genom Ukraina mot Svarta havet, förbi Cherson, Mariupol och Taganrog in i Kaukasus. Stalingradkatastrofen upplevde ej Kern personligen, men han var med om det stora tyska återtåget i öster och stred i Galizien, vid Narva och i Budapest, innan han vid kapitulationen 1945 hamnade i amerikansk fångenskap i Österrike. Kern har upplevt kriget i främsta linjen. Litterärt fyller hans skildring höga anspråk. Men det är ej som frontreportage hans bok har sitt största intresse, om den också som dyl. fyller sin plats, då tyska skildringar av kriget i öster hittills varit tunnsådda.

Kern var från början övertygad nazist, och ännu vid underrättelsen om Hitlers död skriver han, att denne i seger och nederlag dock varit en idol för alla. Mot angreppet på Ryssland som sådant har han även efter nederlaget intet att invända, men han söker ärligt komma underfund med orsakerna till katastrofen och kommer då till resultatet, att denna berott lika mycket på politiska som militära faktorer. Militärt finner han upprinnelsen till nederlaget i Hitlers beslut att ej följa pansarexperten general Guderians råd att erövra Moskva genom en blixstöt hösten 1941. Större intresse erbjuder dock Kerns syn på nazismens politiska missgrepp i öster. Kern levde under flera år i nära kontakt med det ryska folket och kom att fatta tillgivenhet för detta, ehuru han avskyr den bolsjevikiska regimen, i vilken han ser den stora faran för västerlandets kultur. De miljoner och åter miljoner ukrainare, vilka hälsade de tyska trupperna som befriare, blevo ej blott outnyttjade utan till och med tillbakastötta och bedragna. Kern blev så upprörd över denna tyska politik att han beslöt vända sig till högre ort för att få en ändring till stånd. Han lyckades även få företräde hos Goebbels, som emellertid avspisade honom med intetsägande fraser och beskedet, att de stora besluten måste överlämnas åt Führern. På de ställen, där en annan tysk politik praktiserades, såsom i Kaukasus, gav den goda resultat. Och att den även i Ukraina skulle medfört dyl. bekräftas av Viktor Kravtjenko, som i »Jag valde friheten» framhåller den stora fara de sovjetryska arméerna svävade i hösten 1941 genom ukrainarnas fientliga hållning till sovjetregimen. Som det nu blev kom tyskarnas politik i stället att ge det ryska partisanväsendet vind i seglen.

Rumänien blev det första land, där de sovjetryska erövringsmetoderna kommo att tillämpas. Då konung Michael, stödd av bondeledaren dr Juliu Maniu och den liberale partichefen Dinu Bratianu, genom statskuppen 23 augusti 1944 lät arresteras diktatorn marskalk Antonescu och bröt med Tyskland, krossades en av hörnpelarna i dettas östfront och öppnades vägen för Röda armén in i Europa, ehuru det var det anglosaxiska bombflyget, som förut brutit Rumäniens motståndskraft. Under titeln »*Sovjet topp rider Balkan*» (Fahlerantz & Gumaelius 1948) ha de amerikanska hemliga agenterna Robert Bishop och E. S. Crayfield skildrat Rumäniens dramatiska

öden från statskuppen 23 augusti 1944 till 3 januari 1948, då konung Michael efter att ha tvingats abdikera avreste västerut, medan Rumänien gled mot öster — mot Moskva. Bishop och Crayfield hade sänts till Rumänien för att spionera på tyskarna, men de kommo snart underfund med att de i fråga om Ryssland hade att göra med en ännu fruktansvärdare totalitär makt än den mot vilken de kämpade. Trots förbud från Förenta staternas krigsdepartement spionerade de därför på ryssarna och deras rumänska quislingar. Med hjälp av sina agenter och medhjälpare sände de mer än 2,000 rapporter om ryssarnas aktivitet i Rumänien till regeringarna och de militära myndigheterna i Washington och London. Bishop och Crayfield visa sig besitta en enastående god kunskap om Rumäniens politiska historia; samtidigt ha de presenterat sin berättelse i lika dramatisk form som någon spionhistoria. Skall något särskilt framhållas, är det deras bittra kommentarer till västmakternas aktivitet sommaren 1945, när ryssarna och deras rumänska allierade erövrade alla strategiska positioner på propagandafronten som ett resultat av sina ansträngningar att kontrollera press, radio och film. Västmakternas åtgärder inskränkte sig till att briter levererade en del illustrerade små häften, som redogjorde för deras krigsinsatser, vilka häften såldes på realisationsdisken hos Gallerie Lafayettes bokavdelning tillsammans med Jules Verne och slippriga franska romaner. Förenta staterna skickade en enda pressofficer — som frågade Bishop och Crayfield till råds om vad han skulle göra!

Polens öde är Andra världskrigets stora tragedi. »La Pologne est le plus noble martyr de l'Europe», skriver den italienska legationssekreteraren Léonardi Simoni i sin bok »Berlin. Ambassade d'Italie. Journal d'un diplomate italien» (Paris 1947). Nyligen ha till svenska översatts två böcker, som kasta ett klart ljus över den polska tragedien, »*Det skändade Polen. Sovjets erövringsmetoder.*» (Natur och Kultur Stockholm 1949) av f. d. polske konseljpresidenten Stanislaw Mikolajczyk och »*Jag såg Polen förrådas*» (samma förlag) av förre amerikanske Warszawaambassadören Arthur Bliss Lane. Stanislaw Mikolajczyk, Wincenty Witos efterträdare som det polska bondepartiets ledare, var efter general Sikorskis död juli 1943 fram till november 1944 konseljpresident i den polska Londonregeringen och inträdde sommaren 1945 som vice konseljpresident i den polska koalitionsregering, som enligt besluten vid Jaltakonferensen februari 1945 skulle återupprätta ett fritt och demokratiskt Polen. Han avgick efter terrorvalet januari 1947 och lyckades i oktober s. å. efter en äventyrlig flykt genom den brittiska Tysklandszonen uppnå England, där han sedan dess med pennans vapen fortsatt sin kamp för Polens frihet och oberoende. Bliss Lane var augusti 1945—februari 1947 ambassadör i Warszawa, där han som ung legationssekreterare 1919 bevittnat Polens återuppståndelse efter Första världskriget. Han lämnade sin post som protest mot de bedrägliga metoder polska regeringen använt vid ovannämnda val samt för att fri och obunden kunna framlägga sina polska erfarenheter för sina landsmän. Som synes sammanföll Bliss

Lanes ambassadörstid med Mikolajczyks tid som vice konseljpresident, och de stodo också i livlig kontakt med varandra. Mikolajczyks bok är en anklagelseskraft, Bliss Lanes ett vittnesmål, som styrker anklagelsen med dokument och observationer från den amerikanska ambassadens utsiktspunkt. I egenskap av personligt dokument erbjuder Mikolajczyks bok det största intresset. Här har en lidelsefull patriot och demokrat fört pennan, en fysiskt och moraliskt modig man. Men även hos Bliss Lane flammnar ett starkt patos. Bådas skrifter forma sig till en stark anklagelse mot Churchill och Roosevelt, som genom sin politik förrådde Polens land och folk för vad de ansågo vara viktigare, om också förmildrande omständigheter anföras, främst Roosevelts sjukdom under hans sista år.

Mikolajczyk blev den polska Londonregeringens chef endast några månader efter det sovjetregeringen avbrutit de diplomatiska förbindelserna med denna på grund av den bekanta Katynaffären. Han framlägger starka bevis för att Kreml bär ansvaret för denna ohyggliga likvidering av de 11,000 fångna polska officerarna; senare framkomna dokument ha givit ytterligare stöd åt hans tes (professor Nils Ahnlund i Sv. D. 27 maj och 7 juni 1949). Så följde december 1943 Teherankonferensen, där enligt vad förre amerikanske utrikesministern James Byrnes avslöjat i sin oktober 1947 publicerade bok »Speaking Frankly», Churchill och Roosevelt i princip gingo med på att Sovjetunionen skulle erhålla de polska områdena öster om Curzonlinjen mot att Polen finge kompensation på Tysklands bekostnad i väster. Mikolajczyk, som underrättades om detta beslut genom Churchill i januari 1944, protesterade häftigt mot denna Polens stympning och sammanträffade även med Roosevelt och Stalin. Hans samtal med Stalin ägde rum endast några dagar efter det den polska underjordiska motståndarmén under general Bor-Komorowski 1 augusti 1944 rest sig mot det nazistiska herraväldet i Warszawa. Det kan ej råda något tvivel om att Moskva aktivt medverkat till utbrottet av denna resning men sedan kallblodigt lät de polska styrkorna nedkämpas av tyskarna, medan starka ryska arméer stodo med gevär för fot tätt utanför Warszawa. På grund av starka påtryckningar av Churchill och Roosevelt var dock Mikolajczyk slutligen, för att uppnå samförstånd med Sovjetunionen, beredd att offra Polen öster om Curzonlinjen, men då han ej fick kabinetts majoritet med sig, avgick han. Det var endast med stor tvekan som han våren 1945 beslöt acceptera erbjudandet att tillsammans med medlemmarna av den s. k. Lublinkommittén, som vid årsskiftet av ryssarna erkänts som Polens enda lagliga regering, ingå i den första polska regering, som enligt Jaltakonferensens beslut skulle bildas i Warszawa. Varningar hade ej saknats.

Om den stora likriktningsprocessen i Polen 1945—1947 ger Mikolajczyk den kanske mest initierade skildring som hittills sett dagen. I själva verket styres Polen nu av en hemlig regering under ledning av den ryske generalen Malinov, och i denna regering intaga Polens president Bierut och konseljpresident Cyrankiewicz endast underordnade poster. Efter valet 19 januari 1947, där bondepartiet tilldelades 28 mandat av 444, ehuru det enligt opartiska iakttagare erhöi 75 %

av de avgivna rösterna, kvarstannade Mikolajczyk i Polen till slutet av oktober, då han för att undgå häktning beslöt att fly. Vid en återblick på bondepartiets medverkan i regeringen finner han dock att denna ej varit helt negativ. Deportationen av polacker till Ryssland hade stoppats och motståndsrörelsens män inordnats i samhället. Därjämte hade 4 miljoner polacker förflyttats från Ryssland till de nya polska områdena i väster. Och Mikolajczyk hade visat hela världen att ingen kunde lita på några löften från sovjetregeringen.

Arthur Bliss Lane hade en 30-årig diplomatbana bakom sig, då han i september 1944 utnämndes till amerikansk ambassadör vid den polska Londonregeringen. Efter sin utnämning kvarstannade han i Washington till början av juli 1945, då han via Paris och Berlin flög till Warszawa. 20 november 1944 hade han ett samtal med president Roosevelt, som just då omvalts för tredje gången. Ambassadören blev härvid slagen av den försämring presidentens hälsotillstånd undergått sedan deras sammanträffande två år tidigare. Bliss Lane, som vid denna tid ej kände till Teherankonferensens beslut med avseende å Polens östgräns, betonade nödvändigheten av att Förenta staterna gentemot Sovjetunionen hävdade, att Polens självständighet skulle upprätthållas och att tidpunkten härför nu vore särskilt lämplig, då Amerika stod på höjdpunkten av sin militära maktutveckling. Roosevelt förklarade då att han helt och fullt litade på Stalins ord, varvid Bliss Lane anmälde en avvikande åsikt. Han hänvisade till Sovjetunionens svekfulla anfall på Polen september 1939, annekteringen av Baltikum och Röda arméns passiva hållning under general Bor-Komorowskis resning sommaren 1944. Roosevelt framhöll att han fann Stalins tanke att göra Polen till en cordon sanitaire under ryskt inflytande såsom skydd mot angrepp österut begriplig. Detta var Bliss Lanes sista möte med presidenten. Hans pessimism med avseende å Polens framtid ökades efter Jaltakonferensen, vars beslut han betecknar som ett dråpslag mot Polens hopp om oberoende och en demokratisk regeringsform. Endast övertalning av en vän i State Department kom honom att avstå från sin avsikt att avsäga sig sin ambassadörpost.

Redan efter några månaders vistelse i Warszawa hade Bliss Lane klart för sig att Polen var en polisstat styrd av Kreml. Att polska regeringen ej hade för avsikt att som den utlovat göra de förestående valen fria och obundna framhöll han i ett brev till utrikesdepartementet 1 mars 1946, där han även betonade att Förenta staternas folk hade rätt att få veta sanningen om vad som försiggick i det av Sovjetunionen behärskade Östeuropa. Den skildring Bliss Lane ger av parlamentsvalet 19 januari 1947 bekräftar tillfullo Mikolajczyks. 4 dagar efter valet inlämnade han sin avskedsansökan. Efter återkomsten till Washington träffade Bliss Lane både president Truman och t. f. utrikesministern Dean Acheson, som samtyckte till att han offentliggjorde sina erfarenheter från Polen.

Både Mikolajczyk och Bliss Lane äro ense om att en stark och samlad spärr mot »den röda fascismen» är det enda som hjälper och att undfallenhet förr eller senare leder till krig. I fråga om Polens fram-

Litteratur

tid tror Mikolajczyk att det ej kan befrias utan hjälp utifrån. Även Bliss Lane tror att den nuvarande polska regimen ej kan störtas av polska folket självt. Men på längre sikt hyser han optimism med avseende å Polens framtid. Polen är nu med avseende å språk och religion det mest homogena folket i Europa och polackerna äro fast knutna till varandra genom lidanden och en oerhört stark fosterlandskärlek. Under nazistockupationen fick Polen inte för inte hedersnamnet »landet utan Quisling». Och Förenta staterna, som hyser miljoner medborgare av polsk härkomst, kommer alltid att intressera sig för Polens öde.
